

Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler Arasında Kültürel İşbirliği

Cultural Cooperation Among Regional Cooperation Organization for Development Member Countries

Öğr. Gör. Dr. Ayşe ERKMEN

Gaziantep Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Gaziantep, Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1157-0714>

ÖZET

Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (RCD), üyesi olan İran, Pakistan ve Türkiye aynı coğrafyayı paylaşan ülkelerdir. Ortak kültürel mirasa sahip olan bu üç ülkenin aralarındaki kültür bağları eski dönemlere kadar uzanır. RCD, kültürel ekonomik ve teknik alanlarda işbirliğini sağlamak amacıyla 21 Temmuz 1964 yılında İstanbul'da kurulmuştur. RCD çalışmalarını, "Kültürel İşbirliği Komitesi" gibi alt komitelerin yaptığı çalışmalar doğrultusunda Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Çalışma Gruplarının hazırladığı raporlar ve bu raporları bir araya getiren "Bölgesel Planlama Komitesi" raporlarıyla yürütmüştür. Bu raporlar en son olarak Bakanlar Konseyi toplantılarında görüşülerek uygulamaya konmuşlardır. Çalışmaya konu olan 1964-1970 yılları arasında Bakanlar Konseyi toplantılarından on ikisi tespit edilebilmiştir. Bunlardan senede iki defa Bakanlar Konseyi Toplantısı yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu toplantılar üye ülkelerin önemli şehirlerinde yapılmıştır. Her toplantı sonrası bir ortak bildiri yayınlanmıştır. Bu bildirimlerde her alanda neler yapıldığı ve nelerin yapılmasının planlandığına yer verilmiştir. Bildirilerin orijinal metinleri İngilizce olarak kaleme alınmıştır. Çalışmanın amacı 1964-1970 yılları arasında RCD'nin yürüttüğü kültürel işbirliği ve tanıtım faaliyetlerini belirlemektir. Yapılan araştırmada RCD üyelerinin kültürel işbirliğine önem verdiği sonucuna varılmıştır. RCD, üç ülkenin ortak tarihi ve kültürel mirasının araştırılması için Tahran'da bir "Bölgesel Kültür Enstitüsü" kurmuştur. Üç ülkede bilimsel toplantılar ve profesör ve öğrenci değişimi yapılması, kültür merkezleri açılması, spor turnuvaları düzenlenmesi, kültür heyetleri değişimi yapılması gibi faaliyetler yürütülmüştür. Tanıtma konusunda üç ülkenin birbirine tanıtma ataşeleri ataması, ülkelerin radyo teşkilatı başkanları arasında ve milli haber ajansları arasında iş birliğinin sağlanması, kültür, haber ve belgesel filmlerinin değişiminin yapılması, İngilizce haber bülteni, resimli mecmua ve milli dillerde afişler yayınlanması gibi uygulamalara gidilmiştir. Ayrıca kültür birliği kapsamında folklor, müzik ekibi, kemancı, artist, film, kitap ve kültür ekibi değişimi uygulamaları benimsenmiştir. Eğitim konuları üzerine seminerler düzenlenmesi, önemli şair, bilim adamı, eğitimci gibi kişilerin biyografisinin yazılması, bölge kadınları arasında işbirliğinin sağlanması gibi hedefler belirlenmiştir. Bir tanıtma ajansı kurulması, karşılıklı olarak kültür ataşeleri atanması, RCD'ye ait bir "Ekonomi ve Siyasal Bilimler Koleji" kurma gibi kararlar alınmıştır. Sergiler açılması, fuarlarda tanıtımlar yapılması gibi faaliyetler yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: RCD, Türkiye, İran, Pakistan, Kültürel İşbirliği

ABSTRACT

Iran, Pakistan and Turkey, which are members of the Regional Cooperation Organization for Development (RCD), are countries that share the same geography. The cultural ties between these three countries, which have common cultural heritage, date back to ancient times. RCD was established in Istanbul on July 21, 1964 in order to ensure cooperation in cultural, economic and technical fields. RCD carried out its work with the reports prepared by the "Regional Cooperation Working Groups for Development" as a result of the work of sub-committees such as the "Cultural Cooperation Committee", and the reports of the "Regional Planning Committee" that brought together these reports. These reports were discussed and implemented in the meetings of the Council of Ministers most recently. Twelve of the Council of Ministers meetings between 1964-1970, which were the subject of the study, were determined. It is understood from these that the Council of Ministers Meeting is held twice a year. These meetings were held in important cities of the member countries. A joint statement was published after each meeting. These papers

include what has been done in every field and what is planned to be done. Original texts of the papers were written in English. The aim of the study is to determine cultural cooperation and promotional activities carried out by RCD between 1964-1970. The research concluded that RCD members gave importance to cultural cooperation. RCD established a "Regional Culture Institute" in Tehran to investigate the common historical and cultural heritage of the three countries. In three countries, activities such as scientific meetings and exchange of professors and students, opening cultural centers, organizing sports tournaments, exchanging cultural delegations were carried out. In terms of promotion, practices such as assigning promotion attachés of three countries to each other, ensuring cooperation between the heads of the countries' radio organizations and national news agencies, exchanging cultural, news and documentary films, publishing English news bulletins, illustrated magazines and posters in national languages were implemented. In addition, within the scope of the cultural union, practices of changing folklore, music team, violinist, artist, film, book and cultural team were adopted. Objectives such as organizing seminars on educational subjects, writing biographies of important poets, science steps, educators, and ensuring cooperation between women in the region were determined. Decisions such as establishing a promotion agency, mutually appointing cultural attachés, establishing a College of Economics and Political Sciences belonging to the RCD were taken. Activities such as opening exhibitions and making presentations at fairs were carried out.

Keywords: RCD, Turkey, Iran, Pakistan, Cultural Cooperation

1. GİRİŞ

İnsanlar hayatlarını bir kimlik oluşturabilme ve oluşturduğu kimlik etrafında dengeli birliktelikler kurabilme arayışı içinde geçirirler. Kültür, ortak acılar ve sevinçler, kimlik ve devlet inşası üzerinde yükselen iç içe geçmiş bir süreçtir. Kültür kimliği, kimlik ise milletin temelini oluşturur. Bu nedenle kültürel değerleri korumak, geliştirmek ve onun sürekliliğini sağlayarak değişmek toplumlar için önemlidir. Kültürel gelişimde hem iç dinamikler hem de dış dinamikler etkili olmaktadır (Horata, 2017: 117). Bir tanımlamaya göre de kültür, “Bir toplum üyesi olarak, insanoğlunun edindiği (öğrendiği) bilgi, sanat, gelenek - görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür” (Kültür Kavramı 2: 29).

UNESCO tarafından 1982 yılında Dünya Kültür Politikaları Konferansı Sonuç Bildirgesi’nde yapılan tanıma göre; “en geniş anlamıyla kültür, bir toplumu ya da toplumsal bir grubu tanımlayan belirgin maddi, manevi, duygusal ve zihinsel özelliklerin bileşiminden oluşan bir bütündür”. “Kültür hem bilim ve edebiyatı hem de yaşam biçimlerini, insanın temel haklarını, geleneklerini ve değer yargılarını, inançlarını kapsayan bir olgu”dur. (UNESCO, 1982; Oğuz, 2011: 128). Kültürün yerelliği, tarihselliği ve evrenselliğinin yanı sıra toplumsallaşma ve gelişmişlik ilişkilerini ele alan şekilde kültürün bu geniş tanımına dâhil edilen çeşitli taşırmalar da vardır (Özlem, 2000: 198; Oğuz, 2011: 128).

Kültürler arası iletişim çalışmalarında iki başlık üzerinde durulmaktadır. Bunlar kültür ve iletişimdir. Kültür, yukarıdaki tanımlarının yanı sıra, toplumların maddi ve manevi üretimleri ile üretim alanları içindeki pratikler, biçimler, ilişkiler ve örüntüler şeklinde de tanımlanmaktadır. Kültür her şeyden önce bir yaşam biçimidir. Bu şekliyle insan gruplarını ve gündelik hayat içindeki uygulamaları birbirinden farklı kılan alışkanlıkları ve gelenekleri kapsamaktadır. Kültür, toplumların üyeleri olan bireylerin iletişim kurmasına belli olayları ve davranışları değerlendirip yorumlamasına yardımcı olan semboller ve fikirlerden oluşurken, iletişim toplumların ortaklaşa gerçeklik yaratarak düzenledikleri süreç olarak tanımlanmaktadır. İletişim, hem becerilerin, duyguların, düşüncelerin ve bilginin simgeler yoluyla iletişim kurması hem de insanın bir şeyleri anlamlandırması için anlam arayışı çabasıdır. İnsanların bu çabaları sonucu ürettikleri anlamları başkalarıyla paylaşmaları süreci, iletişimin insanlar arasında anlamları ortak kılmayı sağlayan süreçtir. Kültürler arası iletişim ise farklı kültürlerin arasında gerçekleşen iletişim anlamına gelmektedir. Farklı kültürlerle sahip insanların birbiri ile kurduğu iletişim sonucunda kültürler arası etkileşim yaşanmaktadır (Mutlu, 1994: 99; Kartarı, 2001: 23; Oğuz, 2011: 28-29).

En genel anlamıyla “kültürler arası iletişim insanların farklı kültürlerle karşılaştıkları zaman ortaya çıkan iletişim sürecini ifade etmektedir.” Bir başka tanımda “kültürler arası iletişim farklı kültürler

arasında kabul gören etik ilişkilere uygun olarak tanımlanan iletişim birbirini algılama ve anlama süreci olarak kavramsallaştırılmıştır.” Benzer bir başka tanımda “kültürler arası iletişim, farklı kültür üyelerinin birbirlerinden farklı olduklarının bilinciyle birbirlerine karşı yabancı olma durumlarına rağmen bilinçli bir şekilde etkileşim kurmak amacıyla iletişime girmeleri olarak açıklanmaktadır (Bitirim Okmeydan, 2019: 94-94).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan ortamda dünya Doğu ve Batı bloğu olarak iki kutuplu bir sürece girmiştir. Doğu ve Batı bloklarına dâhil olan ülkeler siyaset belirlerken içinde bulunduğu bloğun benimsediği politikalar doğrultusunda hareket etmek durumunda kalmıştır. İdeolojik temelli başlayan bu bloklaşmada ABD, Batı bloğunun, SSCB ise Doğu bloğunun başında yer almışlardır. Türkiye bu bloklaşmada Batı bloğu içinde yer aldığı için SSCB'nin yayılcı politikalarının engellenmesi için ABD'nin uyguladığı çevreleme politikaları doğrultusunda politikalar benimsemiştir (Çelik, 2019: 176). ABD, bu dönem SSCB'nin Ortadoğu'ya yayılmasını önlemek için “Yeşil Kuşak” (Kuzey Kuşağı) projesini başlatmıştır. Bu koşullarda Türkiye'nin Kuzey Kuşağı'nı oluşturmak için yapılan çalışmalara önderlik etmesi ABD tarafından uygun görülmüştür (Serbest, 2016: 404). Benimsenen politika çerçevesinde 24 Şubat 1955'de Türkiye ile Irak arasında “Bağdat Paketi” kurulmuştur (Milliyet Gazetesi, 24.02.1955: 1; 25.02.1955: 1,7). Pakta, İngiltere 4 Nisan'da, Pakistan 23 Eylül'de, İran ise 3 Kasım 1955'de üye olmuşlardır (Erkmen, 2020: 1148). Takvimler 14 Temmuz 1958'i gösterdiğinde Irak'ta bir askeri darbe gerçekleşmiş ve yönetim değişmiştir. Irak'ta Cumhuriyeti ilan eden yeni yönetim (Milliyet Gazetesi, 15.07.1958: 1) 24 Mart 1959'da Bağdat Paketi'nden ayrıldığını bildirmiştir. Bunun üzerine Pakta merkez olarak Ankara seçilmiş ve Paktin adı değiştirilerek Pakta “Central Treaty Organisation (CENTO)” adı verilmiştir (Dursun, 1991: 447). Pakt, CENTO'ya dönüştükten sonra yoluna Irak olmadan devam eden üye ülkeler arasında teknik, ekonomik ve kültürel işbirliği faaliyetleri devam etmiştir. Bu dönem öncekine göre daha başarılı işler yapılmıştır (Armaoğlu, 2010:638). Bu minvalde paktın üyelerinden Türkiye, İran ve Pakistan her alanda bölgesel işbirliğini geliştirmek amacıyla ikinci bir pakt daha kurma yoluna gitmişler ve böylece çalışmaya konu olan RCD kurulmuştur.

Bu çalışmanın amacı 1964 yılında kurulan RCD'nin üyesi olan üç ülkenin kültürel işbirliğini sağlamaya ve geliştirmeye yönelik ortak çalışmalarını belirlemektir. Bu amaçla araştırma yapılmış ve elde edilen veriler değerlendirilerek çalışma tamamlanmıştır. Çalışma, 1964-1970 yılları arası ile sınırlandırılmıştır. (Bu süreç I.ve II. Adalet Partisi hükümetleri dönemini kapsamaktadır. 1971 yılına çalışmada yer verilmemesinin nedeni bu yıl yapılan RCD toplantılarının tespit edilememesidir.

2. RCD ÜLKELERİNİN KÜLTÜREL İŞBİRLİĞİ FAALİYETLERİ

2. 1. RCD (Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği/KİBİ)'nin Kuruluşu

CENTO üyesi ülkelerden Türkiye, İran ve Pakistan'ın aralarında komşuluk ilişkileri olduğu gibi birbirlerine karşı tarihi ve kültürel bağlılıkları da vardır. Ortak kültürel mirasa sahip olan bu ülkeler arasındaki kültür bağları tarihin eski dönemlerine kadar uzanmaktadır. Üç ülke CENTO üyeliğinin yanında aralarındaki kültürel, ekonomik ve teknik ilişkileri geliştirmek amacıyla 1960'larda yeni bir pakt kurma yoluna gitmişleridir. Böylece kısa adı “RCD”¹ olan “Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği”ni kurmuşlardır (Sandalcılar, 2010: 49).

Pakistan, CENTO üyesi ülkelerden Türkiye, İran ve Pakistan'ın iktisadi ve kültürel alanda bölge dışı ülkelere ihtiyaç duyulmaması için bir örgütlenmeye gitmesi gerektiği düşüncesini ilk ortaya atan ülkedir. Diğer iki ülkenin de bu düşüncüyü önemseydiği görülmektedir (Akdevelioğlu & Kürkcüoğlu, 2009: 804). Nitekim CENTO'nun 1964 yılının Nisan ayında Washington'da yapılan

¹ “RCD”, kuruluşun resmi adı olan “Regional Cooperation for Development”in kısaltılmış halidir. Kuruluşun Türkçe adı olan, “Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği”nin kısa yazılışı ise” KİBİ”dir. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı kaynaklarında kuruluşun isminin kısaltması “RCD” yazıldığı için bu çalışmada da bu kısaltma kullanılmıştır.

Bakanlar Konseyi toplantısında “Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD)”nin kurulması fikri söz konusu üç ülke tarafından gündeme getirilmiştir. Bu fikir doğrultusunda 1964 yılının 18-19 Temmuz tarihleri arasında Ankara’da bir bakanlar toplantısı gerçekleştirilmiştir (Öner, 1974: 354). İstanbul’da 20 - 21 Temmuz 1964 tarihleri arasında İran, Pakistan ve Türkiye devlet ve hükümet başkanları arasında gerçekleştirilen zirve toplantısında Ankara’da son şekli verilen rapor ele alınmış ve kurulacak ortaklığın esasları belirlenmiştir. Yayınlanan ortak bildiri 21 Temmuz 1964’te RCD’nin kurulduğu açıklanmıştır. Üç ülke arasında mevcut olan ekonomik, teknik ve kültürel işbirliklerini bölgesel anlamda daha fazla genişletmek, geliştirmek ve bölge halkları için daha fazla kalkınma düzeylerini sağlamak için gereken tedbirlerin alınması ve bu amaçla ortak çalışmaların yapılması amacıyla RCD’nin kurulduğu bildirilmiştir (Uçarol, 2006: 896; Yeşilbursa, 2009: 637; Quresh, 116). Teşkilatın merkezi olarak İran’ın Başkenti Tahran belirlenmiş ve RCD’nin sekreteryası buraya yerleştirilmiştir (Ertürk, 2001: 265).

RCD çalışmalarını, “Kültürel İşbirliği Komitesi” gibi her alanda oluşturulan alt komitelerin yaptığı çalışmalar doğrultusunda “Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Çalışma Grupları”nın hazırladığı raporlar ve bu raporları bir araya getiren “Bölgesel Planlama Komitesi” raporlarıyla yürütmüştür. Bu raporlar en son olarak Bakanlar Konseyi toplantılarında görüşülerek uygulamaya konmuştur. Çalışmaya konu olan 1964-1970 yılları arasında Bakanlar Konseyi toplantılarından on ikisi tespit edilebilmiştir. Bunlardan senede iki defa Bakanlar Konseyi Toplantısı yapıldığı anlaşılmaktadır. Toplantıların sıra ile her yıl bir ülkenin başkenti veya önemli bir şehrinde yapıldığı görülmektedir.

2.2. RCD’nin 1964 Yılı Bakanlar Konseyi Toplantısı ve Kültürel İşbirliği

İlk zirve toplantısında *RCD’nin Bakanlar Konseyi’nin Birinci Toplantısını* 15-16- Ekim 1964 tarihleri arasında *Tahran*’da yapması kararı alınmıştır. Belirlendiği gibi ilk RCD toplantısını Tahran’da gerçekleştirmiştir. Bakanlar Konseyi yaptığı toplantıda kültürel ve iktisadi işbirliğine yönelik çeşitli alanlarında ortaya çıkan sorunlara yönelik tedbirleri belirlemek ve çözümü için tavsiyelerde bulunmak için görevlendirilen “Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Çalışma Grupları”nın raporlarını bir araya getiren “Bölgesel Planlama Komitesi Raporu”nu ele almıştır. Bakanlar Konseyi yaptığı görüşmelerde “Komite’nin yapıcı tavsiyelerini memnuniyetle karşılamış ve bundan sonra yapılacak çalışmalar hakkında kararlar almıştır. Alınan kararların ana başlıklarını; turizm, hava nakliyatı, deniz nakliyatı, kar ve demir yolları, posta, telgraf ve telekomünikasyon, bankacılık ve sigorta, petrol, ticaret, kültürel işbirliği ve tanıtımı oluşturmaktadır. Zamanla bu başlıklara yenilerinin eklendiği görülmektedir (Dışişleri Belleteni, Yayın No: 1, Temmuz 1964: 51-52). Bu çalışmanın konusu olan “Kültürel İşbirliği ve Tanıtımı” hakkında da bu toplantıda kararlar alınmış ve hedefler belirlenmiştir.

Konsey, 1965 yılı içinde Tahran’da bir “Bölgesel Kültür Enstitüsü” kurulması kararı almıştır. Kurulacak bu Enstitünün RCD üyesi olan Pakistan, İran ve Türkiye’nin ortak tarihi ve kültürel mirasları ile ilgili sistematik araştırmalarda bulunması planlanmıştır (Dışişleri Belleteni, Yayın No: 1, Temmuz 1964: 52). Bundan sonra Tahran’da gerçekleştirilen Bakanlar Konseyi’nde alınan kararlar doğrultusunda Komite toplantıları yapılmıştır. “Kültürel İşbirliği Komitesi” yaptığı çalışmalar sonucunda hedefler belirlemiştir. Kültürel işbirliği kapsamında Tahran’da kurulacak olan Bölgesel Kültür Enstitüsü’nün İdare Heyetine üç ülke tarafından yapılacak atamaların 15 Ocak 1965 tarihine kadar bitirilmesi ve İdare Heyeti’nin ilk toplantısını Tahran’da 9-11 Mart tarihleri arasında yapması istenmiştir. Ayrıca Türkiye ve Pakistan Enstitü’nün bölge merkezleri olarak belirlenmiş ve iki ülkede birer üniversitenin ilgili bölümlerinin bu işle görevlendirilmesi kararı alınmıştır. Bu bölümlerden birer profesörün Enstitü ile irtibatı sağlamak için görevlendirilmesi benimsenmiştir. Yapılacak kolokyumların (bilimsel toplantı) tarihleri belirlenmiş ve ilk bilimsel toplantının 9-11 Mart 1965 tarihleri arasında İran’da “ortak kültürel miras” konusunda yapılması kararlaştırılmıştır. Bunlara ek olarak kültürel işbirliği kapsamında okul kitaplarında ve diğer yayınlarda tarihin yanlış yorumlanmasına yol açabilecek hususların ortadan kaldırılması, bölgenin kültürünü ve tarihini araştırma çalışmalarının yapılması kararı alınmıştır. Her ülkenin diğer iki

ülkeye beşer burs vermesi ve bunu 15 Ocak 1965'e kadar belirleyip bildirmesi, ülkeler arasında ikiye profesör değişimi yapılması, kültür merkezleri açılması, artist ve kültür heyetleri değişimi, eğitim derecelerinde denkliğin sağlanması kararları alınmıştır. Bunlara ek olarak her yıl bir ülkede (munavebe usulüyle) bir spor dalında bölgesel spor turnuvası düzenlenmesi ve eğitim alanında bilgi paylaşımı gibi uygulamalara gidilmesi kabul edilmiştir (Dışişleri Belleteni, Yayın No: 1, Temmuz 1964: 61).

Tanıtma alanında Tahran'da RCD sekreteriyasına bağlı bir İranlı tanıtma uzmanının başkanlık ettiği Türkiye ve Pakistan'ın tanıtma ataşelerinin de yer aldığı bir büro kurulması, bu konuda Kültürel İşbirliği Komitesi'nden de danışman olarak istifade edilmesi benimsenmiştir. Ayrıca Türkiye ve Pakistan'da tanıtma ataşesi ile istişare halinde çalışacak birer şube açılması, radyo alanında işbirliğini sağlamak için üç ülkenin radyo teşkilat başkanları arasında iletişim sağlanması yoluna gidilmesi kararı alınmıştır. Bunlara ek olarak film alanında kültür filmleri, haber filmleri ve dokümanter (belgesel) filmlerin değişimin yapılmasına, milli haber ajansları arasında iş birliği için ajanslar arası iletişimin kurulmasına karar verilmiştir. Bir aylık İngilizce haber bülteni, bir resimli mecmua ve milli dillerde afişlerin yayınlanması hedeflenmiştir (Dışişleri Belleteni, Yayın No: 1, Temmuz 1964: 61-62).

2.3. RCD'nin 1965 Yılı Bakanlar Konseyi Toplantıları ve Kültürel İşbirliği

1964 yılının sonbaharından başlanarak yapılan RCD komite toplantılarında belirlenen tavsiye kararları Pakistan'ın yeni başkenti *İslamabad*'da 13-16 Mart 1965'de RCD'nin *İkinci Bölgesel Planlama Konseyi Toplantısında* incelenmiş ve kabul edilen tedbirler bir rapor haline getirilmiştir. Bu rapor 18-19 Mart'ta yine *İslamabad*'da toplanan Bakanlar Konseyi'nde görüşülerek kabul edilmiş ve yayınlanmıştır (Dışişleri Belleteni, Sayı:4, 1965: 7). Bildiride kültürel işbirliği konusuna da yer verilmiştir.

Ortak bildiride, Tahran'da kurulacak Bölgesel Kültürel Enstitü için İran'ın gerekli çalışmaları başlattığı belirtilmiştir. Toplanması planlanan bilimsel toplantıların ilkinin Tahran'da gerçekleştirildiği, ortak sergi açılması kararı doğrultusunda 14 Haziran 1965'de Tahran'da bir serginin açılması kararı alındığı belirtilmiştir. Ortak menfaatler ve tarihi yakınlık için kitaplardaki yanlış anlaşılmaya mahal verecek hususların kitaplardan kaldırılması konusu burada da tekrar edilmiştir. Üç ülkedeki üniversitelerin kültür, tarih ve medeniyet alanlarında daha ziyade bilgi eğitimi için RCD'ye yardımcı olmaları istenmiş ve üniversitelerin bu konuda yeni programlar uygulamaya koymalarının teşvik edilmesi benimsenmiştir. Üç ülkenin birbirine kültür ataşeleri tayin etmesi çalışmalarının sürdüğü belirtilmiş ve ülkelerin birbirine burs sağlaması ile iki profesör göndermesi konusu bu dönem de tekrar edilmiştir. Güzel sanatlar alanında İran'ın bir folklor ve müzik ekibini, Pakistan'ın bir artist grubunu, Türkiye'nin ise bir piyanist veya kemancıyı diğer iki ülkeye göndermesi kararı alınmıştır. Ayrıca İran'ın iki veya üç konferansçıyı veya izci grubunu, Türkiye'nin bir veya iki konferansçıyı, Pakistan'ın ise beş veya altı kişilik kültür ekibini diğer iki ülkeye göndermesi kabul edilmiştir. Diplomalara ve okunan derslere denklik verilmesi konusunun bir çalışma grubu tarafından incelenmesi kararı alınmıştır. Film, kitap v.s. değişimi konusundaki engellerin incelenmesi ve bu inceleme tamamlanıncaya kadar ilgili bakanlıkların izin verdiği kitap ve filmlerin değişiminin serbestçe yapılması kararı alınmıştır. Bölgede spor turnuvalarının yapılması konusu burada tekrar dile getirilmiştir. Eğitim metodu ve başka eğitim konuları üzerine seminerler düzenlenmesi, meslek içi eğitim programları hazırlanması konularında bilgi teatisinde bulunulması için bir program dâhilinde eğitim bakanları arasında işbirliğinin sağlanması benimsenmiştir. İran bu konu ile ilgili olarak düzenlediği seminer ve programlara katılmaya Türkiye'yi ve Pakistan'ı davet etmiştir. Ayrıca önemli şair, bilim adamı, eğitimci v.b. kişilerin tespit edilmesi ve kurulacak milli komitelerin bu önemli şahıslarla ilgili doğum ve ölüm tarihleri gibi önemli tarihleri belirleyip RCD sekreteriyasına bildirmesi kararı alınmıştır. Bunda amacın önemli şahsiyetlerin biyografisinin yazılması ve belirli günlerde onların anılması olduğu anlaşılmaktadır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 4, 1965: 15-16).

Konseyde tanıtım konusu da görüşülmüş ve “Tanıtma Komitesi”nin tanıtma konularında programlar hazırlamak için yılda bir defa toplanması kararı alınmıştır. Tanıtma alanında alınan kararlar: üye ülkelerin milli radyo teşkilatları arasında personel ve program değişimi (teatisi) konusunun görüşülmesi, her ülkenin radyo teşkilatının kendi radyo bülteninde diğer iki ülke radyosunun dış programlarını yayınlaması kararı alınmıştır. Ayrıca dinleyici kulüplerinin tesis edilmesi, kültür, aktüalite ve belgesel filmlerin değişiminin (mübadele) yapılması kararlaştırılmıştır. RCD Tanıtım Ajansı’nın bir aylık İngilizce bülten ve periyodik olarak resimli magazin, çeşitli kitaplar ve dâhili tanıtım için afişler yayınlanması konusu ve benzeri daha önce programa alınan konulardan bazıları burada tekrarlanmıştır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 4, 1965: 16-17).

Bakanlar Konseyi Toplantısı sonunda devlet yetkilileri RCD’nin başarılı bir şekilde çalışmalarını sürdürdüğüne dair konuşmalar yapmışlardır. İran Dışişleri Bakanı Abbas Aram yaptığı konuşmada İran’da kurulmuş olan Bölgesel Kültür Enstitüsü’nün, üç ülkenin ortak kültürünün daha iyi anlaşılmasını sağlayacak çalışmalar yapmaya başladığını ifade etmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 4, Mart 1965: 37).

Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği *Bakanlar Konseyi Üçüncü Toplantısını* 21-23 Temmuz 1965 tarihleri arasında *Ankara*’da yapmıştır. Konseyin bu üçüncü toplantısı RCD’nin kuruluşunun birinci yıldönümüne rastlamıştır. Toplantıda RCD hakkında yeni kararlar alınmıştır. Bunlardan kültür ile ilgili olanlarına aşağıda yer verilmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 10, Belge: 14, Temmuz 1965: 38).

Konsey, Tahran’da, Bölgesel Kültür Enstitüsü’nün kurulmasını memnuniyetle karşıladığını bildirmiştir. Kültürel Enstitü İdare Heyeti’nin geniş bir program hazırladığı ve bunun Kültürel İşbirliği Komitesi tarafından 25 Kasım 1965’de Tahran’da yapılacak toplantıda ele alınacağı belirtilmiştir. RCD’nin belirlediği çerçevede, ortak kültürel mirasın anlamı ve önemi konusunda 1965 Mart’ında Tahran’da, ortak eğitim sorunları ve sosyal refah konusunda 1965 Mayıs’ında ve iktisadi gelişmede ortak problemler konusunda 1965 Haziran’ında İstanbul’da bilimsel toplantılar düzenlendiği bildirilmiştir. Toplantılarda yapılan ekspozelerin (sergilerin?) RCD teknik işbirliği kapsamında yayınlanacağı da belirtilmiştir. Bu süreçte müşterek fotoğraf sergileri düzenlendiği, sanatkarların değişiminin kararlaştırıldığı ve spor turnuvaları yapıldığı belirtilmiştir. Tanınmış şairlerin, eğitimcilerin ve ilim insanlarının özgeçmişlerinin belirlenmesi ve bunların her üç ülkede de doğum veya ölüm yıldönümlerinde anılması çalışmalarının devam ettiği ve Mevlana Celalettin-i Rumi’nin Mesnevisinin nüshalarının İran ve Pakistan’a gönderilmesinin kararlaştırıldığı bildirilmiştir. Konsey üyeleri, RCD kapsamında yapılan işbirliğinin ortak dayanağının ortak kültür olduğu bilincinde ve kültürel işbirliğinin geliştirilmesi arzusunda olduklarını ifade etmişlerdir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 10, Belge: 14, Temmuz 1965: 42).

2.4. RCD’nin 1966 Yılı Bakanlar Konseyi Toplantıları ve Kültürel İşbirliği

RCD’nin *Bakanlar Konseyi Dördüncü Toplantısını* 3-4 Şubat 1966 tarihleri arasında *İslamabad*’da gerçekleştirilmiştir. Toplantıda İran adına Dışişleri Bakanı Abbas Aram, Pakistan adına Dışişleri Bakanı Zülfiyar Ali ve Türkiye adına Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil yer almıştır. Konsey, toplantı sonunda iktisadi ve sosyal alanlardaki gelişmelerin memnuniyet verici olduğunu, işbirliğini geliştirmek amacıyla yeni kararlar alındığını ve tavsiyelerde bulunulduğunu bildirmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 17 Şubat 1966: 53). Bu toplantı sonunda sunulan ortak bildiri tespit edilememiştir.

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Senato’da dışişleri bütçesi görüşülürken RCD’den bahsetmiş ve kuruluşun çalışmalarının 1966 yılında iyice hızlandığı uzman kurullarda Planlama Konseyi’nin faaliyetleri ile seminerler verilmeye başlandığını belirtmiştir. Yapılan çalışmaların *İslamabad*’da dördüncü defa toplanan Bakanlar Konseyi’nde bütün üyeleri memnun ettiğini ifade etmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 17, Belge: 4, Şubat 1966: 54-60).

RCD’nin *Beşinci Bakanlar Konseyi Toplantısı Tahran*’da 18-21 Mayıs 1966 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıya Türkiye’den Dışişleri Bakanı Çağlayangil’in başkanlığında bir

heyet katılmıştır (BCA,30-18-1-2/195/34/19/ 13.05.1966:/Ek:105 /Sayı:1). RCD Bölgesel Planlama Konseyi tarafından hazırlanan rapor Konsey tarafından onaylanmış ve 21 Mayıs'ta ortak bildiri ile duyurulmuştur (Dışişleri Belleteni, Sayı: 20, Mayıs 1966: 6).

Bakanlar Konseyi beşinci toplantısında Bölgesel Kültür Enstitüsü'nün 1 Haziran 1966'dan itibaren etkin olarak faaliyete geçmesi için hazırlıkların tamamlandığı belirtilmiştir. Kültür Enstitüsü'nün cari yıl için teklif edilen programının takdirle kabul edildiği ifade edilmiştir. Programda müzisyen, eğitimci, sanatkâr, bilim adamı ve sporcu değişimi, tarih ve edebiyat kitaplarının yayınlanması, tablo değişimi (teatisi) ve sergiler açılması konularının yer aldığı bildirilmiştir. RCD ülkelerinin genel durumu hakkında bir bölgesel film yapılması konusunda ilerlemenin sağlandığı ve haber, dokümanter ve ticari filmlerin değişiminin yapılması için kısa zamanda ciddi tedbirler alınacağı bildirilmiştir. Konsey'de her ülkenin diğer iki ülkeden ikişer gazeteciyi her yıl 7-10 gün arası süreyle davet etmesi kararı aldığı da belirtilmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 20, Belge: 3, Mayıs 1966: 81).

RCD'nin ikinci kuruluş yıldönümü olan 21 Temmuz 1966'da Pakistan Cumhurbaşkanı, Türkiye Dışişleri Bakanı ve İran Dışişleri Bakanı kutlama mesajı yayınlamışlar ve RCD'nin üç ülke açısından önemi üzerinde durmuşlardır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 22, Temmuz 1966: 7).

Bakanlar Konseyi'nin kültürel konularda aldığı kararlar çerçevesinde, 1966 yılının 21-23 Kasım tarihleri arasında Ankara'da RCD kültürel değişim (mübadele) programı çerçevesinde ikinci "Müşterek Kültür Mirası" konulu bilimsel toplantısı yapılmıştır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 26, Kasım 1966: 26)

RCD Öğrenci Birliği, ilk toplantısını Pakistan'daki İran Büyükelçisi'nin başkanlığında Lahor'da yapmıştır. Bu toplantı nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sunay ve Başbakan Demirel öğrencilere yönelik mesaj yayınlamışlardır. Sunay mesajında RCD'nin her sahada üç ülkenin kalkınmasına sağladığı katkıdan gurur duyulması gerektiğini belirtirken, Demirel, teşkilatın teknik, ekonomik ve sosyal alanda kayda değer ilerleme kaydettiğine değinmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 28, Ocak 1967: 25).

RCD Bölgesel Planlama Konseyi'nin 21 Ocak 1967'de Ankara'da gerçekleştirilen altıncı toplantısına Devlet Bakanı Kamil Ocak başkanlık etmiştir. Bakan Ocak, İran heyeti Başkanı Gevad Mansur ve Pakistan heyeti başkanı Planlama Dairesi Başkanı Kamar - ul İslam birer konuşma yapmışlar ve RCD'nin çalışmalarını başarı ile yürüttüğü üzerinde durmuşlardır. Başkan Kamar-ul İslam, yaptığı konuşmada iki yıllık bir geçmişe sahip olan RCD'nin bütün tahminleri aşan bir gelişme gösterdiğini ve kültürel işbirliğinin de arzu edilen yönde geliştiğini belirtmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 28, Belge: 18, Ocak 1967: 75-76).

2.5. RCD'nin 1967 Yılı Bakanlar Konseyi Toplantıları ve Kültürel İşbirliği

RCD'nin *Altıncı Bakanlar Konseyi Toplantısı* 23-24 Ocak 1967 tarihleri arasında Ankara'da Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Toplantıya diğer iki ülke adına Pakistan Dışişleri Bakanı Şerifuddin Pirzade ve İran Dışişleri Bakanı Ardeşir Zahidi katılmışlardır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 28, Ocak 1967: 38). Konsey toplantısında konuşan Türkiye Dışişleri Başkanı Çağlayangil, kültür konusuna da değinmiştir. Bakan kültür programının önemli bir gelişme kaydettiğini vurgulamış ve 1967 programının üç ülkenin milletlerinin birbirini daha iyi anlayabilmeleri için imkânlar yaratacağını ve kardeşlik ve sevgi bağlarını daha da kuvvetlendireceğini ifade etmiştir. Bölge kadınları arasında işbirliği, aile planlaması ve tarım konularının programa alınmasıyla RCD'nin genişlediğini bildirmiştir. Pakistan Dışişleri Bakanı Pirzade de konuşmasında kültürel aydınlanmanın iktisadi kalkınma kadar önemli olduğu üzerinde durmuş ve bu itibarla bu konuya RCD'nin gittikçe daha çok değer verdiğini belirtmiştir. Pirzade, yapılan bilgi mübadelesinin ve Bölgesel Kültür Enstitüsü'nün kabul ettiği geniş programın önemi

üzerinde durmuştur (Dışişleri Belleteni, Sayı: 28, Belge: 22, Ocak 1967: 86-88). Bakanlar Konseyi toplantısı sonunda yapılan ortak açıklamada kültürel işbirliğinin memnuniyet verici şekilde geliştiği belirtilmiştir. Bildiride kültür konusunda başka bilgi tespit edilememiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 28, Belge: 23, Ocak 1967: 28).

RCD teşkilatı tarafından yapılan kültürel etkinliklerden biri 9 Mart 1967'de Pakistan'ın şehirlerinden Lahor'da açılan fotoğraf sergisidir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 30, Mart 1967: 8).

RCD, *Yedinci Bakanlar Konseyi Toplantısı'nı İslamabad*'ın ev sahipliğinde 10-11 Ağustos 1967 tarihleri arasında gerçekleştirmiştir. Toplantı sonrasında sunulan ortak bildiri toplantıda kültürel işbirliği konusunda yeni hedefler belirlendiği anlaşılmaktadır. Ortak bildiri kültürel işbirliği alanında yürütülen çalışmaların tatmin edici düzeyde gelişme gösterdiği tekrarlanmıştır. Bölgesel Kültür Enstitüsü'nün yürüttüğü faaliyetler arasında sosyal örf ve adetler, tarih, kültür ve medeniyet konulu iki kitabın yayın hazırlıklarının sürdüğü, Bölgesel Kültür Enstitüsü'nün programı çerçevesinde Pakistan Devlet Başkanı Mareşal Eyüp Han'ın biyografisinin Farsçaya ve Türkçe çevirilerinin devam ettiği ve Farsça baskısının yılsonunda tamamlanacağı belirtilmiştir. Sözü edilen Enstitünün İran Şehinşahi Aryamehr'in yazdığı "Beyaz İhtilal" isimdeki eser ile Atatürk'ün biyografisinin diğer bölge dillerine çevirisinin yapılmasının da programa alındığı beyan edilmiştir. Bunların yanı sıra Enstitü'nün RCD ülkelerinin tanınmış şairlerinin eserlerini yayınlamanın yanı sıra başka kültür ve sanat alanlarındaki inceleme ve araştırma girişimlerinin de devam ettiği belirtilmiştir. RCD çerçevesinde spor ve sportif oyunların içinde olduğu çeşitli kültür mübadelelerinin (değişimin) devam ettiği, RCD kültür ve talebe birliklerinin hızla geliştiği ve bu birliklere hükümetlerin yakın ilgi gösterdiği bildirilmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 35, Belge: 2, Ağustos 1967: 34-35).

Ortak bildirinin "tanıtma" başlığı altında "İran Şehinşahi Aryamehr'in ve Şah Banu Farah Pehlevi'nin taç giyme törenleri için hazırlanan programın" üç ülkenin radyoları ve tanıtma kuruluşları tarafından ortak yayınlanması kararı alındığı belirtilmiştir. Aralık 1966'da İran'da, Mart 1967'de Pakistan'da ve Haziran 1967'de Türkiye'de başarılı bir şekilde fotoğraf sergileri düzenlendiği bildirilmiştir. Ortak film çevrilmesinde epey yol alındığı ve bu çalışmanın hızla tamamlanması kararı alındığı beyan edilmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 35, Belge: 2, Ağustos 1967: 41).

RCD, Ankara'da 9-11 1967 tarihleri arasında "Atatürk ve İnkılap" konulu seminer düzenlemiştir. Seminere Pakistan ve İran'dan tarih profesörleri, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü öğretim üyeleri ve fikir insanları katılmıştır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 38, Kasım 1967:389). Seminerin açılış konuşmasını Millî Eğitim Bakanı İlhami Ertem yaparken, Prof. Dr. Afet İnan, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. Tayyip Gökbilgin, Prof. Dr. Halil İnalçık, İranlı bilim insanlarından Bayan Safinra, Pakistanlı Prof. Dr. Navvur Basti gibi önemli isimler bildirimlerini sunmuşlardır. Bakan, Ertem konuşmasında, "...Tarihin akışı içinde milletimizin bütün çağdaş medeniyet verilerinden faydalanabilmesi için yavaş bir tekâmüle değil milletçe inkılap dediğimiz bir hamleye ihtiyacımız vardı. İşte Atatürk bu gerçeği gördü ve icabını yaptı..." şeklinde Türk inkılabının değerlendirmesini yapmıştır (Milliyet Gazetesi, 10.11. 1967: 7).

RCD Sosyal İşler Komitesi, üye ülkeler arasında kadın kuruluşların çalışmalarının, kültür ve enformasyon konularındaki çalışmaların kapsamlı hale getirilmesi için yapılması gerekenleri 16-21 Mart 1968 tarihleri arasında Ankara'da görüşmüştür (Dışişleri Belleteni, Sayı:42, Mart 1968: 22).

2.6. RCD'nin 1968 Yılı Bakanlar Konseyi Toplantıları ve Kültürel İşbirliği

RCD, *Sekizinci Bakanlar Konseyi Toplantısı'nı* 14-15 Nisan 1968 tarihleri arasında *Tahran*'da gerçekleştirilmiştir. Toplantıya İran Dışişleri Bakanı Ardeşir Zahidi başkanlık etmiştir. Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Pakistan'ı ise Dışişleri Bakanı S. Şerifuddin Pirzade temsil etmişlerdir. RCD Genel Sekreteri M. Hüseyin Zübeyir de toplantılara katılmıştır. RCD'nin

bünyesindeki 17 komitede bu toplantıda düzenlemeye gidilmiş, komitelerin sayısı 7'ye düşürülmüştür. Bunlar: “Sanayi Komitesi”, “Petrol ve Petrokimya Komitesi”, “Ticaret Komitesi”, “Ulaştırma ve Haberleşme Komitesi”, “Teknik İşbirliği ve Amme İdaresi Komitesi”, “Sosyal İşler Komitesi” ve “Koordinasyon Komitesi” şeklinde belirlenmiştir. Görüldüğü gibi kültür alanında da komite bire düşürülmüştür. Bu toplantı kültür alandaki çalışmaların geliştirilmesi ve hızlandırılması kararı alınmıştır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 43, Belge: 22, Nisan 1968: 43).

Daha önce alınan karar doğrultusunda, İran Şehinşahi ve Sah Banu'nun tarihi taç giyme töreni Pakistan ve Türkiye'de de kutlanmıştır. Bundan çok memnun olan Şah, memnuniyetini bildiren bir mesaj yayınlamıştır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 43, Nisan 1968: 81).

RCD'nin kuruluş yıldönümü olan 21 Temmuz'da RCD ülkeleri yetkilileri mesajlar yayınlamışlardır. Ortak bildiriye kuruluşun çalışma şekli ve yürüttüğü faaliyetlere yer verilmiştir. Ancak bu raporda kültürel çalışmalara yer verilmemiş, diğer konular üzerinde durulmuştur (Dışişleri Belleteni, Sayı: 46, Temmuz 1968: 65).

RCD, Ekim 1968'de Ankara'da bir gazeteciler semineri düzenlemiştir. Seminerde kuruluşa üye ülkeler arasında işbirliğinin artırılması konusuna da yer verilmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı:49, Ekim 1968: 29). RCD, Ankara'da, RCD ülkelerinde yürürlükte olan kanunlar çerçevesinde kadın statüsü konulu bir seminer de düzenlenmiştir. Seminer, 12 Kasım 1968 tarihinde Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in gönderdiği mesajın okunmasıyla açılmış ve bu konuda faydalı çalışmalar yapıldığı belirtilmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 50, Kasım 1968: 18).

RCD'nin dokuzuncu Bakanlar Konseyi Toplantısı'na katılmak üzere Dışişleri Bakanı Çağlayangil başkanlığında bir heyet delege olarak görevlendirilmiştir. Görevlendirilenler arasında o dönem Devlet Planlama Teşkilatı'nda görev yapan ve sonraki yıllarda Başbakan ve Cumhurbaşkanı da olacak olan Turgut Özal'da vardır (BCA, 30-18-1-2-/ 228/89/7/ 09.12.1968/Ek: 105-38/Sayı:1-2). RCD *Bakanlar Konseyi Dokuzuncu Toplantısını* 4-6 Aralık 1968 tarihleri arasında *Ankara'da* gerçekleştirmiştir. Konseyin açılış oturumunda konuşan Dışişleri Bakanı Çağlayangil, ekonomi alanındaki konuların yanı sıra kültür konusuna da değinmiş ve teknik işbirliğinin yanı sıra kültürel işbirliklerinin de sürdürüldüğünü, kültür mübadelesinin ve tanıtımının da sürece katkı sağladığını, bu gelişmelerin memnuniyetle karşılandığını ancak programların hızlandırılması gerektiğini ifade etmiştir. Bakan, bu yapılırsa RCD'nin amaçlarına daha çok yaklaşabileceğini umut ettiğini belirtmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 51, Belge: 3, Aralık 1968: 51).

Bakanlar Konseyi Toplantısı sonunda 6 Aralık'ta açıklanan ortak bildiriye kültür, kadınlar arası işbirliği ve aile planlaması konularına da yer verilmiştir. Bu alanda yapılan işbirliğinin memnuniyet verici düzeyde olduğu, 1968 yılı boyunca RCD çerçevesinde çeşitli kültür mübadeleleri yapıldığı, RCD Kültür Enstitüsü'nün araştırma, yayın ve tercüme konusunda faydalı bir program uygulamakta olduğu beyan edilmiştir. 1969 yılında yapılacak kültür faaliyetleri de belirlenmiş, bu kapsamda öğrenci, izci, sanatçı ve profesör değişiminin devam edeceği, ortak spor müsabakası düzenlemelerinin sürdürüleceği belirtilmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 51, Belge: 5, Aralık 1968:51).

Bakanlar Konseyi'nin dokuzuncu toplantısı sonunda yayınlanan ortak bildiriye, işbirliği çalışmalarının devam ettiği vurgulanmıştır. Bu kapsamda, Kasım 1968'de Ankara'da yapılan “Kadının Statüsü” konulu seminerin çok başarılı olduğu belirtilmiş ve 1969 yılında bunun gibi faaliyetlerin artırılacağı ifade edilmiştir. Bu kapsamda bölgedeki kadın kuruluşları arasında daha çok faaliyet yürütülmesi amacıyla 1969 yılı boyunca her ülkenin kendi kadın kuruluşlarından ikişer temsilciyi diğer iki üye devletin ilgili teşkilatlarına göndermesinin kararlaştırıldığı belirtilmiştir. Bu sürece aile planlaması sonradan eklenmiştir. Özellikle Pakistan ile İran arasında aile planlaması konusunda ortak çalışmalar yürütüldüğü görülmektedir. Konseyin dokuzuncu toplantısında buna devam edilmesi kararı aldığını belirtmiştir. Aile planlaması bir sağlık konusu olmakla birlikte

kültürü de ilgilendirildiği düşüncesi ile burada ona da yer verilmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 51, Belge: 5, Aralık 1968: 51).

İlki İstanbul'da 1964 yılında yapılan zirve toplantısından sonra RCD'nin ikinci zirve toplantısı 25 - 27 Aralık, tarihleri arasında *Karaci*'de gerçekleştirilmiştir. Devlet ve hükümet başkanları seviyesinde gerçekleştirilen zirve toplantısına Türkiye'den Başbakan Demirel'in başkanlığında bir heyet katılmıştır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 51, Aralık 1968: 6). Zirve sonrasında açıklanan ortak bildiriye ekonomik ağırlıklı bilgilere yer verilmiştir. Bildiriye Türkiye'nin bölgede yapılacak bütün demir yolları ihtiyacını, İran'ın petrokimya ürünü ihtiyacını, Pakistan'ın ise tekstil ürünü ihtiyacını karşılayacağı bildirilirken bir ortak banka kurma fikrinin de benimsendiği belirtilmiştir (Milliyet Gazetesi, 27-12-1968: 9).

Kültür alında yürütülen faaliyetlere bakıldığında RCD Kültür Enstitüsü Yönetim Kurulu 15 Nisan 1969'da ve RCD Sosyal İşler Komitesi 18 Nisan'da yine Tahran'da bir araya gelmişlerdir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 55, Nisan 1969: 21, 23). Kültürel alanda bir gelişme de, İran Kadın kuruluşlarının üyesi Parvin Sabeti ile Ozma Nafisi 25 Nisan- 6 Mayıs tarihleri arasında Ankara, İzmir ve İstanbul'da yaptığı incelemelerdir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 56, Mayıs 1969: 6). Bunlara ek olarak RCD spor faaliyetleri programı çerçevesinde 20 ile 30 Haziran tarihleri arasında İstanbul'da üç üye ülkenin de yer aldığı bir satranç turnuvası yapılmıştır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 57, Haziran 1969: 8).

2.7. RCD'nin 1969 Yılı Bakanlar Konseyi Toplantıları ve Kültürel İşbirliği

RCD'nin Onuncu Bakanlar Konseyi Toplantısı'nın Pakistan'ın Ravalpindi şehrinde yapılacağı devlet kayıtlarında bildirilmiş ancak toplantı İslamabad'da yapılmıştır. Sonradan bir yer değişikliğine gidildiği tahmin edilmektedir (BCA, 30-18-1-2/237/48/1/ 18.07.1969 Ek:105-38/ Sayı:1). RCD'nin *Onuncu Bakanlar Konseyi Toplantısı, İslamabad*'da 1969 yılının 25-26 Haziran tarihleri arasında akdedilmiştir. Konsey toplantısının sonunda bir ortak bildiri yayınlamıştır. Bildiriye kültürel işbirliği alanında yapılanlara ve yapılması planlananlara yer verilmiştir. Konsey yine Kültür Enstitüsü'nün faaliyetlerini başarılı bir şekilde sürdürdüğünü vurgulayarak 11 kitabın basımın tamamlanmış olduğunu, 4 kitabın ise basımının tamamlanmak üzere olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte enstitünün şubelerinin güçlendirilmesi gerektiği ve bunun için gerekenlerin yapılacağı ifade edilmiştir. Konsey kültürel mübadele programı uygulamalarının da başarılı bir şekilde sürdürdüğünü belirtmiş ve mübadele programının resim sergilerini, sanatçıların, gazetecilerin ve spor takımlarının değişimini de kapsadığını belirtmiştir. Kültürel işbirliği programları doğrultusunda Pakistan ve İran'dan 50'şer kişilik öğrenci gruplarının Türkiye, İran ve Pakistan'ı ve İranlı kız ve erkek izcilerin Pakistan'ı ziyaret etmelerinin planlandığı bildirilmiştir. Öğrenci değişiminin artışı göz önünde tutularak Üniversite diplomalarının denkliğinin sağlanması için uzmanlar kurulu oluşturulup onların tavsiyeleri alınması kararı alınmıştır. Kadınlar Birliği Delegeleri değişiminin memnuniyet verici gelişmeler gösterdiği belirtilmiş ve bunun daha da geliştirilmesi kararı alınmıştır. Temmuz 1969'da Cenevre'de bir RCD fotoğraf sergisi açılması çalışmalarının yapıldığı bildirilmiştir. RCD'nin bir ortak dokümanter film hazırladığı ve bunun 1969 yılı sonunda tamamlanacağı beyan edilmiştir. Konsey bu toplantısında İslamabad'da bir "RCD Ekonomi ve Siyasal Bilimler Koleji" kurma kararı aldığını ve bu kuruluşun "Londra Ekonomi ve Siyasal Bilimler Okulu" örnek alınarak yapılması için plan yapıldığını belirtmiş ve bunun bütün RCD bölgesi için faydalı olacağı vurgusu yapmıştır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 57, Belge: 11, Haziran 1969: 68-74).

RCD, 21 Temmuz 1969'da beşinci kuruluş yıldönümünü kutlamıştır. Bu nedenle üye ülkelerin başta cumhurbaşkanları olmak üzere üst düzey yöneticileri birer kutlama mesajı yayınlamışlardır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 58, Temmuz 1969: 20). Tahran'da, 5 Ekim 1969'da kültürel program kapsamında kitap, pul ve fotoğraf sergileri açıldığı belirtilmiştir. Prof. Dr. Sulhu Dönmezer 'in ve Dr. Siyami Ersek'in 30 Ekim 1969'da yine Tahran'da RCD kültür programı kapsamında konferanslar verdikleri kaydedilmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 60, Ekim 1969: 73).

Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Demirel 7 Kasım 1969 tarihinde TBMM’de sunduğu hükümet programında RCD’ye de yer vermiştir. Programda, “İran, Pakistan ve Afganistan ile olan kardeşlik ve ananevi dostluk münasebetlerimiz yardım ve işbirliği zihniyetine dayanan olumlu ve özel bir gelişme içindedir. İran ve Pakistan ile gerek CENTO ve RCD gibi teşekküller içinde çok taraflı olarak gerek karşılıklı münasebetler çerçevesinde gerekse ikili olarak yürütmekte olduğumuz işbirliği zihniyeti her alanda semerelerini vermeye devam etmektedir.” sözlerine yer vermiştir (Millet Meclis Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Birleşim: 4, 04.11.1969: 67; Dışişleri Belleteni, Sayı: 62, Belge: 1, Kasım 1969: 33,74).

RCD’nin *On Birinci Bakanlar Konseyi Toplantısı* 27-28 Aralık 1969 tarihleri arasında Tahran’da gerçekleştirmiştir. Türkiye’den Dışişleri Bakanı Çağlayangil başkanlığında bir heyetinin katıldığı (BCA, 30-18-1-2/244/5/12/ 16.01.1970/ 09.12.1968/ Ek:105-38/ Sayı:1) Konsey, 1969’da kültürel işbirliği alanında yapılanların tatmin edici düzeyde olduğunu bildirmiştir. İran’daki Bölgesel Kültür Enstitüsü’nün çalışmalarını ayrıca incelediğini belirten Konsey, Enstitünün tercüme, araştırma ve yayınlar konusundaki geniş programını başarı ile gerçekleştirdiğini bildirmiştir. Konsey hazırladığı raporda RCD’nin kuruluşunun beşinci yıldönümünde Cenevre’de başarılı bir resim sergisi açtığını ve İkinci Milletler Arası Asya Fuarı’nda başarılı şekilde neşriyat ve tanıtım faaliyetleri yürüttüğünü bildirmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 63, Belge: 19, Aralık 1969: 89-94).

RCD Kültür Enstitüsü İdare Organı dokuzuncu toplantısını 17-18 Mayıs 1970 tarihleri arasında Tahran’da yapmıştır. RCD Kültür Mübadeleleri Programı kapsamında 17-24 Mayıs 1970 tarihleri arasında 30 kişiden oluşan Pakistan Folklor Grubu İstanbul ve Ankara’da sahne almışlardır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 68, Mayıs 1970: 7). Her yıl olduğu gibi RCD’ye üye ülke liderleri 21 Temmuz 1970’de RCD’nin altıncı kuruluş yıldönümünü kutlayan mesajlar yayınlamışlardır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 68, Temmuz 1970: 21).

2.8. RCD’nin 1970 Yılı Bakanlar Konseyi Toplantıları ve Kültürel İşbirliği

RCD’nin *On İkinci Bakanlar Konseyi Toplantısı* 3 Temmuz 1970 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanı Çağlayangil başkanlığında Bursa’da toplanmıştır. Pakistan heyetine Ticaret Bakanı Ahsanul Haque, İran heyetine ise İran Dışişleri Bakanı Ardeshir Zahedi başkanlık etmişlerdir. Konsey toplantı sonunda yayınladığı ortak bildiride kültürel işbirliği çalışmalarına da yer vermiştir. Kültürel alanda yapılan çalışmaların tatmin edici düzeyde olduğunu tekrarlayan Konsey tarafından üç ülkenin karşılıklı olarak anlayış içinde hedefledikleri sonuçlara ulaşabilmeleri ve birbirlerinin ortak kültürel miraslarını daha iyi tanıyabilmeleri amacıyla ressam, sanatçı, gençlik ve müzisyen değişimi (mübadele) faaliyetlerinin ve spor müsabakalarının düzenlenmesinin faydalı olduğunun altını çizmiştir. Toplantıda Bölgesel Kültür Enstitüsü faaliyetlerinin incelendiği ve enstitünün yaptığı yayınların, araştırmaların ve tercümelerin başarıyla devam ettiği tekrar edilmiştir. Konsey ortak bildirisinde üç ülkenin sağladığı destek sayesinde RCD’nin bölgesel işbirliği çalışmalarının başarılı bir şekilde devam ettiğini ve yapılacak işbirliklerine mükemmel bir örnek olduğunu vurgulamışlardır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 68, Belge: 4, Temmuz 1970: 39-44). 1970 yılının ikinci (Konseyin on üçüncü) Bakanlar Konseyi Toplantısı tespit edilememiştir.

RCD Kalkınma İçin İşbirliği Kültür Enstitüsü çalışmaları kapsamında çalışmaya konu olan dönemde yazılan ve çevirisi yapılan günümüze kadar gelebilmiş kitaplara birkaç örnek: 1) Muhammed İkbâl Lahori’nin eseri “Darb-ı Kelim’in” Prof. Dr. Ali Nihad tarlan tarafından çevirisi yapılarak 1968 yılında RCD Kalkınma İçin İşbirliği Kültür Enstitüsü neşriyatları içinde 7 numaralı yayın olarak İstanbul Matbaasında basılmıştır. 2) Prof. Dr. Abdur Rashid tarafından “Hazrat Data Ganjibaksh’ın Hayatı ve Felsefesi” adlı eser yazılmış ve 1968 yılında RCD Kalkınma İçin İşbirliği Kültür Enstitüsü neşriyatları içinde 11 numara ile İstanbul Matbaasında basılmıştır. 3) Muhammed İkbâl-i Lahori’nin “Hicaz Armağanı” adlı eseri yine Prof. Dr. Ali Nihat tarafında çevirisi yapılarak 1969 yılında RCD Kalkınma İçin İşbirliği Kültür Enstitüsü neşriyatları içinde İstanbul Matbaasında basılmıştır. 4) “Efendi Değil Dost (siyasi bir otobiyografi) Muhammed Eyub Han Pakistan

Cumhurbaşkanı” adlı eser 1969 yılında RCD Kalkınma İçin İşbirliği Kültür Enstitüsü Neşriyatları içinde İstanbul Matbaasında basılmıştır. Yine Prof. Dr. Ali Nihad Adsız tarafından hazırlanan “Mehmet Akif His Life and Works” adlı İngilizce eser 1968 yılında RCD Kalkınma İçin İşbirliği Kültür Enstitüsü neşriyatları içinde İstanbul Matbaasında basılmıştır. Muhammed İkbâl’in “İran’da Metafizik Gelişimi” adlı eseri de RCD Kalkınma İçin İşbirliği Kültür Enstitüsü neşriyatları içinde İstanbul Matbaasında basılmıştır. Bunlar günümüze ulaşan eserlerdir.

3. SONUÇ

Türkiye, İran ve Pakistan aynı coğrafyayı paylaşmalarının yanı sıra aralarında tarihi ve kültürel bağlarda mevcuttur. Üç ülke de CENTO’ya üyedir. Üç ülke 1960’larda CENTO üyeliğinin yanı sıra yeni bir ittifak kurarak kültürel ekonomik ve teknik alanlarda işbirliğini geliştirme kararı almışlardır. Bu doğrultuda İstanbul’da gerçekleştirilen bir zirve toplantısı sonucu 21 Temmuz 1964’te RCD’yi kurmuşlardır. RCD’nin kuruluş amaçlarından birini kültürel işbirliği oluşturmaktadır. RCD çalışmalarını Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Çalışma Gruplarının hazırladığı raporlar ve bu raporları bir araya getiren Bölgesel Planlama Komitesi raporlarıyla yürütmüştür. Bu raporlar en son olarak Bakanlar Konseyi toplantılarında görüşülerek uygulamaya konan raporlardır. Kültürel İşbirliği Komitesi de kültür alanında çalışan alt gruplardan biridir. Çalışmaya konu olan 1964-1970 yılları arasında Bakanlar Konseyi toplantılarından on ikisi tespit edilebilmiştir. Bunlardan senede iki Bakanlar Konseyi toplantısı yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu toplantılar üye ülkelerin başkentlerinde veya diğer önemli şehirlerinde düzenlenmişlerdir. Her toplantı sonrası bir ortak bildiri yayınlanmıştır. Bu bildiklerde her alanda yapılanlara ve yapılması planlanan konulara yer verilmiştir. Ortak bildirilerin orijinal metni İngilizce olarak yayınlanmıştır. Bakanlar Konseyi kültür programı kapsamında, 1965 yılı içinde Tahran’da bir Bölgesel Kültür Enstitüsü kurulması kararı alınmıştır. Enstitünün RCD üyesi olan Pakistan, İran ve Türkiye’nin ortak tarihi ve kültürel miraslarını araştırması amaçlanmıştır. Bilimsel toplantılar yapılması, üç ülkenin yayınlarından tarihin yanlış yorumlanmasına sebep olacak hususlar varsa bunların giderilmesi, bölgenin kültürünün ve tarihinin araştırılması gibi kararlar alınmıştır. Ülkelerin birbirine beşer burs vermesi, ülkeler arasında ikişer profesör değişimi yapılması, üç ülkede kültür merkezleri açılması, artist ve kültür heyetleri değişimi yapılması, eğitim derecelerinde denkliğin sağlanması, her yıl bir ülkede bir spor dalında bölgesel spor turnuvası düzenlenmesi ve eğitim alanında bilgi paylaşımının sağlanması gibi kararlar alınmıştır. Tanıtma konusunda ülkelerin birbirine tanıtma ataşeleri atanması, radyo teşkilat başkanları arasında iletişim sağlanması, milli haber ajansları arasında iş birliğinin sağlanması, film alanında kültür filmleri, haber filmleri ve belgesel filmlerin değişiminin yapılması, aylık İngilizce haber bülteni, bir resimli mecmua ve milli dillerde afişlerin yayınlanması gibi kültür alanında hedefler belirlenmiştir. Ülkelerin üniversitelerinin kültür, tarih ve medeniyet alanlarında RCD’ye yardımcı olmalarının sağlanması, karşılıklı kültür ataşelerinin atanması, karşılıklı burs sağlanması kararları alınmıştır. Folklor ve müzik ekibi, piyanist, kemancı, artist, film, kitap ve kültür ekibi değişimi yapılması, karşılıklı spor turnuvalarının yapılması gibi hedefler belirlenmiştir. Eğitim metodu ve başka eğitim konuları üzerine seminerler düzenlenmesi, meslek içi eğitim programları hazırlanması, önemli şair, bilim adamı, eğitimci v.b. kişilerin biyografisinin yazılması, Mevlana Celalettin Rumi’nin mesnevisinin nüshalarının İran ve Pakistan’a gönderilmesi gibi programlar hazırlanmıştır. Bölge kadınları arasında işbirliğini sağlama, aile planlamasını gibi konular sonradan programa alınmıştır. RCD’ye ait bir “Ekonomi ve Siyasal Bilimler Koleji” ve bir de tanıtma ajansı kurulması kararı alınmıştır.

Bölgesel Kültür Enstitüsü kısa sürede Tahran’da kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştır. Eğitim metodu ve meslek içi eğitim gibi programlar kapsamında İran’da düzenlenen seminer ve programlara Türkiye ve Pakistan davet edilmiştir. Bir tanıtma ajansı kurulmuştur. RCD programları kapsamında Mart 1965’de Tahran’da ortak kültürel mirasın anlamı ve önemi konusunda, Mayıs 1965’de İstanbul’da, ortak eğitim sorunları ve sosyal refah konusunda ve Haziran 1965’de iktisadi gelişmede ortak problemler konusunda bilimsel toplantılar düzenlenmiştir. RCD Öğrenci Birliği ilk

toplantısını Pakistan'ın Lahor şehrinde yapmıştır. Aralık 1966'da İran'da, 9 Mart 1967'de Pakistan'da ve Haziran 1967'de Türkiye'de fotoğraf sergileri açılmıştır. Bu dönem ortak film çekme çalışmaları da yapılmıştır. RCD, Ankara'da 9-11 1967 tarihleri arasında "Atatürk ve İnkılap" konulu seminer düzenlemiştir. Seminere Pakistan ve İran'dan tarih profesörleri, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü öğretim üyeleri ve fikir insanları katılarak konu ile ilgili bildirimler sunmuşlardır. Yine Ankara'da RCD programları kapsamında 12 Kasım 1968'de RCD ülkelerinde yürürlükte olan kanunlar çerçevesinde kadın statüsü konulu bir seminer düzenlenmiştir. Kültür Enstitüsü'nün bu dönem kitap basımını sürdürdüğü görülmektedir. Yine bu dönem "Kadınlar Birliği Delegeleri" değişimi başarıyla sürdürülmüştür. Bu kapsamda 25 Nisan- 6 Mayıs tarihleri arasında İran Kadın kuruluşlarının iki üyesi Ankara, İzmir ve İstanbul'da incelemeler yapmışlardır. Ayrıca RCD spor faaliyetleri programı çerçevesinde İstanbul'da üç üye ülkenin katılımıyla bir satranç turnuvası yapılmıştır. Planlar doğrultusunda öğrenci, izci değişimleri devam etmiştir. Enstitü tercüme, araştırma ve yayınlar konusunda çalışmalarını başarı ile sürdürmüştür. RCD'nin kuruluşunun beşinci yıldönümünde Cenevre'de bir resim sergisi açılmış ve İkinci Milletler Arası Asya Fuarında da neşriyat ve tanıtım faaliyetleri yürütülmüştür.

RCD Kültür konulu çalışmaları kapsamında; Muhammed İkbâl Lahori'nin eseri "Darb-ı Kelim'in" çevirisinin yapılması, "Hazrat Data Ganjbaksh'ın Hayatı ve Felsefesi" adlı eserin yazılması, Muhammed İkbâl-i Lahor'un "Hicaz Armağanı" adlı eserin çevirisinin yapılması, "Efendi Değil Dost (siyasi bir otobiyografi) Muhammed Eyub Han Pakistan Cumhurbaşkanı" adlı eserin yayınlanması sağlanmıştır. İlaveten "Mehmet Akif His Life and Works adlı İngilizce" eserin yazılması ve Muhammed İkbâl'in "İran'da Metafizik'in Gelişimi" adlı eserinin yayınlanması gibi günümüze kadar gelebilen eserlerin yayın hayatına kazandırıldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi (BCA).

BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2/195/34/19/13.05.1966:/Ek:105/Sayı:1.

BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2-/ 228/89/7/ 09.12.1968/Ek: 105-38/Sayı:1.

BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2-/ 228/89/7/ 09.12.1968/ Ek: 105-38/Sayı:2.

BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2/237/48/1/ 18.07.1969/ Ek:105-38/ Sayı:1.

BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2/244/5/12/ 16.01.1970/Ek:105-38/ Sayı:1.

Resmi Belgeler

Dışişleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Ankara), Yayın No. 1. Temmuz 1964.

Dışişleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 4, Mart 1965.

Dışişleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 10, Belge: 14, Temmuz 1965.

Dışişleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 17, Belge: 4, Şubat 1966.

Dışişleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 20, Belge: 3, Mayıs 1966.

Dışişleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 26, Kasım 1966.

Dışişleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 28, Ocak 1967.

- Dışışleri Belleten (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 28, Belge: 18, Ocak 1967.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 28, Belge: 22, Ocak 1967.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 28, Belge: 23, Ocak 1967.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 30, Mart 1967: 8).
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 35, Belge: 2, Ağustos 1967.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 38, Kasım 1967:389.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 43, Belge: 22, Nisan 1968.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 46, Temmuz 1968.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 49, Ekim 1968.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 50, Kazım 1968.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 51, Belge: 3, Aralık 1968.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 58, Mayıs 1969.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 55, Nisan 1969.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 57, Belge: 11, Haziran 1969.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 58, Temmuz 1969.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 60, Ekim 1969.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 62, Belge: 1, Kasım 1969.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 63, Belge: 19, Aralık 1969.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 68, Belge: 4, Temmuz 1970.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 68, Temmuz 1970.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 68, Belge: 4, Temmuz 1970.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 43, Nisan 1968.
- Millet Meclis (TBMM) Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt: 1, Birleşim: 4, Toplantı: 1, 7. 11. 1969.

Gazeteler

- Milliyet Gazetesi, "RCD Ülkelerinin Demiryollarını Türkiye Yapacak", 27-12-1968: 9.
- Milliyet Gazetesi, "İzindeyiz" 10.11. 1967: 7.
- Milliyet Gazetesi, 15.07.1958: 1.
- Milliyet Gazetesi, 24.02.1955: 1.

Milliyet Gazetesi, 25.02.1955: 1,7.

Kitaplar ve Makaleler

Akdevelioğlu, A. & Kürkçüoğlu, Ö. (2009). Orta Doğu'yla İlişkiler: İran İle İlişkiler, Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980), Baskın Oran (Ed.), Cilt: 1, (784-807), İletişim Yayınları, İstanbul.

Armaoğlu, F. (2010). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (5. Baskı), İstanbul, Alkım yayınları.

Bitirim Okmeydanı, S. (2019). Kültürlerarası İletişim Odaklı Güncel Yaklaşımlar, Selin Bitirim Okmeydan & Mine Saran (Ed.), (93-125), Eğitim Yayınevi, Konya.

Çelik, M. E. (2019). İkinci Dünya Savaşı Bitiminden Bağdat Paketi'ne Geçen Süreçte Türkiye'nin Ortadoğu politikası. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 64 (Ocak), 75-497. <https://doi.org/10.14222/turkiyat4097>.

Dursun, D. (1991). Bağdat Paketi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4. Cilt, (446-447). <https://islamansiklopedisi.org.tr/bagdat-pakti> (Erişim Tarihi: 10.08.2020).

Erkmen, A. (2020). Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı Sonundan 1960 Darbesine Kadar Ortadoğu Politikaları. *Turkish Studies – Historical Analysis* 15(4), 1137-1156. <https://dx.doi.org/10.47846/TurkishStudies.46763>.

Ertürk, E. (2001). Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Teşkilatı, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24. Cilt, İstanbul.

Horata, O. (2017). Türk Dünyası'nın Kültürel Ufukları: Tarihsel Bağlam İçinde Genel Bir Değerlendirme, *Bilgi*, 82, Yaz, 117-131.

Kartarı, A. (2001). Farklılıklarla Yaşamak: Kültürlerarası İletişim, Ürün Yayınları, Ankara.

Kültür Kavramı 2. Antropoloji (24-46). <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/ahmet.aksar/133971/K%C3%BClt%C3%BCr.pdf> (Erişim Tarihi 01.01. 2021).

Mutlu, E. (2004). İletişim Sözlüğü. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Oğuz, E. S. (2011). Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı, *EFD / JFL Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28 (2), 123.

Öner, O. (1974). Türkiye'yi Uluslararası Ekonomik Kuruluşlara Üye Yapan Antlaşmalar, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:376.

Özdemir, İ. (2011). Kültürlerarası iletişimin önemi, *CIU CYPRUS International University Folklor/Edebiyat*, 17 (66), 29-38.

Özlem, D. (2000). Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi. İnkılap Yayınları, İstanbul.

Quresh. A. R.C.D. Yönetim Potansiyelinin Geliştirilmesi, *Amme İdaresi Dergisi*, <https://silo.tips/download/rcd-ynetim-potansiyelinin-geliterilmesi>. (Erişim Tarihi: 09.10.2020).

Sandalcılar, A. R. (2010). Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Ticari Analizi-SITC Sınıflandırılması ve Çekim Modeli Üzerine Bir Uygulama-, [Doktora Tezi], Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Erzurum.

Serbest, M. B. (2016). Bağdat Paketi'nin Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (3), 401-424.

Uçarol, R. (2006). Siyasi Tarih (1789-2001), DER Yayınları, İstanbul.

UNESCO (1982). "World conference on cultural policies" Mexico City, 26 July-6 August 1982 FINAL, Published in 1982 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization 7, Paris Printed in France, Report <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000052505> (Erişim Tarihi:11.08.2020).

Yeşilbursa, B. K. (2009). The Formation of RCD: Regional Cooperation for Development, Middle Eastern Studies, 45(4), 637–660.